

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2005
FORFATTER:	Villy Rasch
TITEL:	Krigen – 60 år efter.
KORT RESUME:	Forfatterens egne erindringer som barn under krigen.

KRIGEN – 60 ÅR EFTER

AF VILLY RASCH

Da jeg gik i mellemskolen, 5.-8. klasse, i begyndelsen af 40'erne – jeg er født i 1929 – fik vi en stil for: "En gammel fortæller om gamle dage". Jeg havde ingen bedsteforældre i byen og gik derfor op på "De gamles Hjem", det, der i dag hedder "Låsbyhøj", og fandt en venlig gammel mand, som kunne give en øjenvidneberetning om ting, han havde oplevet i 1864. Det, syntes jeg, var spændende at høre og skrive om. I dag er jeg den gamle mand, der gerne vil give en øjenvidneskildring af det, jeg oplevede under 2. verdenskrig, den, der sluttede for 60 år siden.

Der er jo skrevet meget om krigen, både af de, "der var med", og de, der som jeg "bare kiggede på", men det er ved at være sidste udkald for nye beretninger, og mine historier er mig bekendt ikke skrevet før. Jeg beskæftiger mig med slægtsforskning og synes, at lokal-, Danmarks- og verdenshistorie først bliver rigtig spændende, når den kan knyttes sammen med mennesker, der har levet på den tid.

De fleste beretninger om krigen handler om den 9. april, den 5. maj og så de sidste 1½ krigsår. Det vil min beretning også komme til, men til sidst vil jeg komme ind på tiden før 29. august 1943, den periode, hvor vi "samarbejdede" med tyskerne, den længste del af "de 5 forbandede år", som man helst ikke taler om. Jeg fik den ind, om ikke med

modermælken, så dog med det daglige brød omkring familiens spisebord.

EN 4-ÅRERS INNRRIGGER OG – ISÆR – DENS BESÆTNING

Min storebror, Søren, født 1920, var ivrig roer og sammen med 4 kammerater, altid de samme, tilbragte han før krigen megen tid på Kolding fjord og længere væk. De 3 af dem havde ikke deres hjem i Kolding, og derfor kom de ofte hos os, og vi, min tvillingbror Erik og jeg, lærte dem at kende som unge sportsfolk, som vi så meget op til.

Men lad mig præsentere dem: Søren var styrmanden, han var roinstruktør, uddannet på Dansk Forening for Rosports kursus på Ollerup Højskole. Harald havde tag-åren, han var sønderjyde, en charmerende fyr, ansat på Kolding Strømpefabrik, 2'eren og 3'eren var brødre, Viggo og Chris Dreier. Deres forældre var skilt, meget skilt. Faderen var forretningsmand og boede nu i Hongkong, og moderen var gift igen og boede i Rio de Janeiro. Selv boede de i "Borgen" på Haderslevvej hos deres faster, fru Kelstrup, gift med Holger Kelstrup, ekviperingshandleren fra Engelsk Beklædningsmagasin. 1'eren eller pligt-åren var koldingenser, og derfor så vi ikke så meget til ham. Kort før krigen kom Chris og Viggos mor på besøg, og så rejste

Chris med hende til Brasilien. Haralds mor var nazist. Og det tror jeg, har givet anledning til diskussioner på deres roture. Den 9. april mødte Søren Harald, som havde et stort smil på, og så var det venskab forbi, i hvert fald for mange år, og bådens besætning opløst. Viggo blev dog ved at komme i vort hjem. Han blev garder, kom på orlov i en "rumpeforkøler", en speciel kort uniformsjakke, som garden brugte som udgangsuniform den gang, og jeg mindes ham fortælle om soldatertjenesten, mens vi sad om vort spisebord. Så var vi helt opslugt. Også Harald blev soldat, men det var SS'er i division "Viking", som var indsat på østfronten.

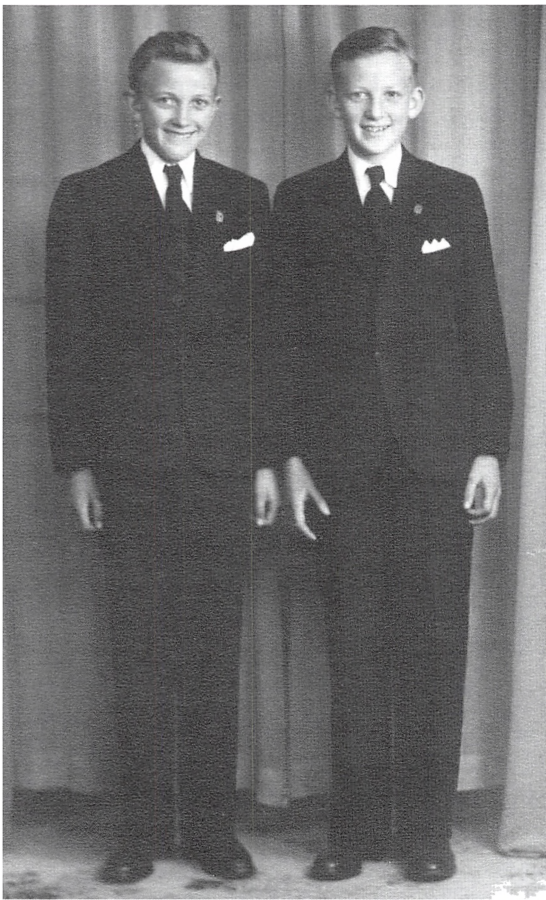
Efter soldatertiden blev Viggo politibetjent, og 19. september 44 blev han med de øvrige københavnske betjente sendt i koncentrationslejr. Da Søren i 1944 blev indlagt for et mavesår på Kolding Sygehus, dukkede pludselig en civil Harald op. Han var på orlov, og han var vist efterhånden blevet kompagnichef. Efter sygebesøget, hvor han sandsynligvis har hørt om Viggos skæbne, var han med os hjemme, og her fortalte han om østfronten, om stalinorgler, et raketbatteri, som tildækkede et areal med granater, og om de huller, granaterne efterlod, som de overlevende kunne gemme sig i, når de russiske tanks bagefter kom buldrende. Og så var vi helt opslugt.

Haralds bror, som også var blevet kompagnichef, var faldet. Kort efter Harald var kommet tilbage til fronten, fik Viggo i koncentrationslejren besked om, at han efter Haralds indgriben kunne rejse hjem til København, og det gjorde han. I april 45 ringede det en aften på hans dørklokke, og der stod en civilklædt Harald. Han var deserteret.

Han fik lov at bo hos Viggo, som den 5. maj genoptog sin tjeneste som politibetjent. Én af de første dage derefter var Viggo på jagt efter HIPO'er, tysk hjælpepolititi der terroriserede gaderne i den "politiløse" tid. Her blev han på Jagtvejen ramt af et projektil, der gik fra halsen ned igennem ryggen og ud. Der blev skudt oppe fra tagvinduerne. Han blev indlagt, men da hans kone og Harald ikke kunne bo alene under samme tag, måtte Harald søge logi andetsteds, og det blev i et fængsel, hvor han fik den samme straf som alle andre SS-folk. Så vidt jeg ved, blev han "kun" dømt for tjeneste som frontsoldat på østfronten. Hvad der siden blev af ham, ved jeg ikke. Viggo tog efter krigen med sin familie til sin far i Hongkong.

KIRSTEN THERKILDSEN

Vi, Erik og jeg, var meget optaget af at være spejdere, men på et tidspunkt begyndte vi også at interessere os for piger, specielt på grund af, at vi gik i danseskole på Rutebilcafeen, over for Sct. Nicolaj Kirke, der hvor nu Midtgården ligger. Selvfølgelig kendte vi også piger fra Almenskolen (gymnasiet), som havde "blandede" elever i klasserne i modsætning til de kommunale skoler, Drengeskolen nu Ålykkeskolen og Pigeskolen, som lå på hjørnet af Katrinegade og Skolegade. På hjørnet af Blæsbjerggade og Skolegade lå Forskolen, hvor man gik i 1. og 2. klasse. Jeg tror her gik både piger og drenge, men ikke i samme klasse. Men nu var der altså også en "blandet" danseskole i kvarteret ledet af stationsforstanderens datter, Kirsten Nørgård, som var en yndig, men meget sminket ung dame. Og når pigerne her var noget andet

Erik og Villy Rasch fotograferet i anledning af deres konfirmation i 1943 af J. Ingemann.

end dem i klassen, var det vel, fordi man aldrig så dem stå uforberedt ved en tavle.

Tøjet var et stort problem under krigen, og man skulle jo være "pæn" i danseskolen. Vi gik i vort konfirmationstøj, som skrædder Ravn, en bror til den senere borgmester, havde omsyet af min morfars sorte "stadstøj" og min farmors spadseredragt med langt skørt. Skjorter var det store problem, for de

blev så slidte i vasken, at de revnede over skuldrene, men det skjulte jakken jo heldigvis. Godt vi aldrig skulle smide den. Da jeg er ved tøj! Mine ugifte mostre boede på landet i Sønderjylland og fik uld fra de klippede får, kartede den, spandt tråden på en rok, og så strikkede de sokker og hvide bluser med slyngede mønstre til os. De var gode og varme, men desværre så de jo "anderledes" ud. Når de blev slidt, blev ulden revet op, og heraf fik min mor fyld til soveposer til vore spejdeture. Men de så jo også "anderledes" ud! Nå men det var et sidespring.

Tilbage til danseskolen. Vi dansede engelsk-vals, tango, slowfox og quick-step og af og til vovede frk. Nørgård endda swing, som var en grov provokation mod besættelsesmagten. Swingpjatter i deres lange jakker var næsten værre end folk med Royal Air Force huer, strikkede huer med rød/hvid/blå ringe. Men pigerne? Dem husker jeg i deres yndige nystrøgne hvide eller blomstrede bluser. Søde var de alle sammen, men så var der "stjerne"erne". De var dog forbeholdt "sheikerne", som vi kaldte de pigepopulære drenge, som ved dansetimens begyndelse kurede over det glatte gulv med retning mod dem. Var vi andre heldige i timens løb at skulle "gå et skridt til højre til ny dame", og så mødte én af dem, ja så var både den uge og den næste reddet.

I august 1944 begyndte jeg i 1. g på Almenskolen, som gymnasiet dengang hed. Der blev oprettet 3 små klasser, 2 matematiske og en sproglig. Det var, hvad Kolding inkl. omegn kunne præstere. I alt knap 30 elever. På den årgang. Blandt eleverne var der naturligvis nogle, der som jeg rykkede med fra skolens mellemskole, men så var der også nye,

og blandt de nye var Kirsten, en "superstjerne" fra danseskolen. Hun var sproglig, men vi, den mindste af de matematiske klasser, havde mange timer fælles med de sproglige, og da jeg sad ved ét af de bageste borde, kunne jeg se hende hele timen. Tale med hende blev der ikke tale om. I frikvartererne gik gymnasiepigerne arm i arm rundt om skolegårdens lindetræ, mens drengene stod ved drikkekummerne og kommenterede dem.

Men så en fredag i september! Vi havde i ugens sidste time haft boldspil på Stadion, og reglen var, at en dreng og en pige efter timen skulle rydde op og stille på plads. Den uge var jeg drengen og Kirsten pigen, og vi fulgte ad fra Stadion til skolen og talte sammen. Hun viste sig at være ganske almindelig, sød og naturlig, og havde jeg ikke været forelsket før, var jeg nu ganske fortabt. Jeg glædede mig til mandagen, hvor jeg kunne sidde ved mit bord i klassen og beundre.

Jeg drømte om hende, da jeg faldt i søvn, vågnede midt på natten ved et vældigt brag, og tænkte så på hende, før jeg igen faldt i søvn. Næste morgen hørte jeg, at Folkebladet var sprængt i luften, og det var jo her, Kirsten boede. Jeg styrtede ned i Jernbanegade og fik at vide, at Kirsten hårdt såret var bragt til sygehuset. Hun havde om natten hørt støj fra trykkeriet, havde vækket sin far, redaktør Therkildsen, som sammen med portner Gejlager var gået ned i trykkeriet, og mens Kirsten og fru Gejlager bekymret havde fulgt dem fra et vindue på trappegangen, var eksplosionen kommet. Mændene var blevet dræbt og begravet under den sammenstyrtede bygning, mens fru Gejlager og Kirsten havde fået vinduet ind i kroppen.

Jeg husker, jeg hele dagen gik omkring i

Jernbanegade og håbede på godt nyt fra sygehuset. Jeg så af og til en klassekammerat, men vi talte ikke sammen, syntes vel begge, at denne sorg "mest var min". Om eftermiddagen så jeg en bedemand køre en kiste ud fra deres lager i Slotsalle og troede, nu var det sket, men først sent på dagen kom meddelelsen om hendes død.

Ved Gunnar Ebbesens udstilling om besættelsen på Koldinghus i maj i år så jeg et avisudklip, hvor der stod, at Kirsten var blevet bragt ind på Trocadero, før en ambulance havde hentet hende. Trocadero lå næsten nabo til Folkebladet. Da jeg nogle dage senere traf "Trocadero-Flemming" i Østergade, talte vi over en øl på fortovsrestauranten om Kirsten, og jeg kan nu stykke sammen, hvad der skete hende, efter vi skiltes den fredag eftermiddag.

Hendes mor var i København. Hun må i Folkebladet, som den gang udkom om eftermiddagen, have læst, at Vejle Amts Avis var sprængt i luften om natten. I hvert fald må hendes far have fortalt hende det, og det må have forurolet dem. Hun havde været i biografen i gul spadseredragt med Jens, og de havde set den svenske film "Mellem 2 Tog", der gik i Kosmorama, der lå, hvor nu Tiger har forretning. Jens fra "Galvaniseringen" i Vestergade og "Trocadero-Flemming" hørte til den tids "sheiker". De gik i den anden l.g.

Flemming blev om natten vækket ved braget, og med hjælp af andre fik han og hans far brækket gitterporten til Folkebladet op. De mødte nu de stærkt blødende kvinder, Kirsten og fru Gejlager. Flemming kunne ikke kende Kirsten. Først da hun samlede den gule jakke om sit underliv, der var revet fuldstændigt op af glassplinter, forstod han, det var

Efter schalburtagen på Kolding Folkeblad 16. september 1944. Foto Niels Lisberg.

hende og fik hjulpet hende ind i Palmehaven. Da hun kom på sygehuset, spurgte lægerne, om der var andre sårede, de kunne tage først. Kirsten var blevet et håbløst tilfælde.

Hvordan gik det nu morderne? Efter krigen har det vist sig, at sprængningen blev udført af "Peter-Gruppen", den terroristgruppe, der myrdede Kaj Munk. Gruppens leder "Peter" med det rigtige navn Otto Schwedt, en højt dekoreret tysk SS jægersoldat, var efter denne "provinsturne" med Folkebladet som sidste mål taget tilbage til København og meldte sig på Dagmarhus hos terror/Gestapochef Bovensiepen med et "Ziel erreicht" (opgaven løst!). Han fik så gruppens næste opgave. Den skulle tirsdag assistere ved in-

terneringen af det danske politi. Her skulle den i SS-uniform trænge ind gennem Politigårdens hovedport og afvæbne politiet i vagtlokalet. To af de kendteste danske medlemmer af gruppen, Brøndum og Bothildsen Nielsen, skulle straks derefter gå til det danske sikkerhedspolitis kontorer og bemægtige sig alle papirer og kartoteker. Om de selv har været registreret her, ved jeg ikke, men det kom de i hvert fald til efter krigen, hvor de skulle stå til regnskab for Brøndums vedkommende 35 drab og 2 drabsforsøg, 52 sprængninger og et togattentat med 10 dræbte, for Bothildsen Niensens vedkommende 55 drab og 11 drabsforsøg, 84 sprængninger og 6 togattentater med 26 dræbte. "Peter" var senere

på politi-interneringsdagen sammen med Bovensiepen og en bilfuld af sine folk kommet forbi Amalienborg, hvor der til deres overraskelser var skudvekslinger mellem det danske politi, der bevogtede slottet, og en tysk afdeling, der allerede på det tidspunkt havde lidt svære tab. De blandede sig, men ikke ret længe, for "Peter" blev såret i foden, og hans tyske næstkommanderende blev dræbt af en dansk politibetjents kugle. Tyskerne opgav, som bekendt, kampen, og politiets kongevagt fortsatte til befrielsen.

Terroristernes jyske afdeling flyttede i november 1944 ind i konsul Effs villa i Søgade Kolding, og fortsatte herfra deres "turneer". 7 af gruppens 11 danske medlemmer fik deres dødsstraf endelig stadfæstet ved Højesteret i april 1947, og natten mellem den 8. og 9. maj blev de alle henrettet.

De tyske terrorister gik det bedre. "Peter" fik ved højesteret 24 års fængsel, Bovensiepen livstid, men han og "Peter" blev som de sidste af de tyske krigsforbrydere benådet og udvist i december 1953. "Peter" fik efter udvisningen en heltemodtagelse på Flensborgs banegård, hvor store folkemængder hylkede ham med blomster, taler og sange; ligesom man i dag hylder en olympisk guldvinder, der kommer hjem til sin by. Bovensiepen er nok blevet budt velkommen i Mülheim af sin byfælle dr. Best. Men tiderne ændrede sig også i Tyskland. Han havde som dr. Best en fortid som gestapochef i Berlin, dog på et andet tidspunkt. Han blev i 1969 atter fængslet, tiltalt for medvirken til 30.000 mord, idet han havde forestået de berlinske jøders deportation. Fire år senere blev han løsladt uden dom, fordi han af helbredsmæssige grunde ikke kunne gennemføre en retssag.

Kirsten blev et offer for Danmarkshistoriens indtil nu uhyggeligste terrorister. Hun blev én af 144, der dræbtes af "folkehelten Peters" gruppe.

INGE MATHIESEN

En anden af de nye piger, der startede i gymnasiet i 1944, var Inge Mathiesen. Hun var en stor kraftig mørkhåret pige, der var lidt ældre end os andre, og som tit smilede lidt overbærende af os, men som også kunne give en lussing, hvis man blev "fræk". Hun slog en proper næve. Hendes far var kaptajn på et handelsskib. Hun havde sejlet med ham på verdenshavene, men var lige før krigen blevet sat i land, og de var nu på hver sin side af grænsen mellem "de besatte lande" og "den frie verden". Hun boede hos vores matematiklærer, lektor Misfeldt, en slægtning. Han var sønderjyde, og havde vi ikke nået at regne vore stykker, spurgte vi ham: "Hvordan var det, da sønderjyderne stemte sig hjem til Danmark", og så fortalte han, så tårene trillede ham af øjnene, og han skulle have sit store hvide lommelørklæde frem.

Men Inge var sproglig, meget dygtig og egentlig hyggelig at snakke med, hvis man ikke lagde sig ud med hende. Det gjorde vores fransklærer, Asbjørn Rasmussen. En dag kiggede han ud over klassen, rystede bedrøvet på hovedet og sukkede: "Åndelige fnug!".

I næste time skulle de sproglige have tysk med ham, og i frikvarteret lagde Inge en plaskvåd svamp på lærersædet, som hun fjernede, inden han kom. "Hvem har gjort det?" skreg han og for op. "Ja, hvem sad der i sidste time?" spurgte Inge.

Vi havde i klassen en pige, lad os kalde

Tyske flygtninge i Almenskolens gård under krigen. Foto Kaj Baagø.

hende Lis, hvis far var nazist. En dag, hvor vi spiste frokost på biblioteket, vrængede Lis "jødeunge" til Inge, og det udløste et furieslagsmål, som hurtigt endte på gulvet og blev voldsomt, da også Lis var en stor, stærk, men blond valkyrie. Det var tøj, der blev revet i stykker, og hårstumper, der blev revet af, men så kom heldigvis vor elskede historielærer frk. Carstens, som var i samme vægtklasse eller højere og fik skilt dem ad. Lis ringede til sin far, og der var en overgang tale om, at den tyske kommandant, Hauptmann Mahler, skulle indblandes, men ved rektors mellemkomst blev det da heldigvis forhindret.

Når vi spiste frokost på skolens bibliotek,

skyldtes det, at skolen var okkuperet af tyske flygtninge, skolegården også. Den blev brugt til vasketøj og børns leg. Mange af flygtningene var fra Polen og Tjekkoslaviet. Vi kunne sommetider få kontakt med dem, og vi var da imponerede over, at Inge kunne tale med dem på deres eget sprog. Det samme gjaldt de polske kz-lejrkvinder, som i krigens sidste dage passerede Kolding med et tog. Så kom den 5. maj, og vi fik at vide, at hun slet ikke hed Inge Mathiesen, men Franja Mazyasyk. Hun var datter af en polsk gymnasielærer, som sammen med sin familie var taget af Gestapo, og mens forældrene blev ført i kz-lejr, var hun havnet på et muslingekogeri i Flensborg. Herfra var hun stukket af og

flygtet til Danmark, og en sen aften havde hun banket på døren til et hus i Viuf, hvor Misfeldts datter boede. Sammen havde de nu opfundet historien om skibsføreren. Nogle dage efter befrielsen inviterede Misfeldt nogle polakker til middag. Da de kom, var Franja væk. Også den "polske historie" var digt. Nu skulle hun være en sydslesvigsk bondepige, som var stukket af hjemmefra; senere fandt hun vist en engelsk sergent og flyttede til England, men om de historier er rigtige, ved jeg ikke. Hun forsvandt ud af vor tilværelse.

LILI HAHN

Kort før slagsmålet på biblioteket, men efter Kirstens død, var der kommet en ny pige, Lili, ind i klassen. Hun kom fra Falster, hvor hun havde boet på landet og gået i 1.g. på Nykøbing Katedralskole, hvor der ingen tyskere var, hverken på skolen eller i byen. For hende var det et chok at komme til Kolding, hvor størstedelen af skolen var beslaglagt, kun fløjen mod kirken var fri, og hvor det vrimlede med tyskere i byen, specielt ved ismejerierne, hvor de kunne købe flødeskum i papbakker eller lagkager, pyntet med rigeligt skum og 2 dannebrogssflag over kors. Nok var der også nazister i hendes Falster-klasse. Der var også en Gert Petersen, som brugte frikvartererne til agitation, men det var da trods alt mere akademisk end voldsomme pigeslagsmål på gulvet, hvor der kom en "rengøringskone", troede hun – det var frk. Carstens – og skilte dem ad. Gert Petersen blev i øvrigt senere en kendt kommunist og endnu senere en endnu mere kendt SF'er.

Lilis far var apoteker på Løveapoteket, der

den gang lå på torvet. De havde svært ved at finde noget at bo i, da apotekerken blev boende på Axeltorv, men de købte et sommerhus på Strandvejen, som det hed dengang, i dag Fjordvej, en stor bjælkehytte "Granstuen" som var dejlig at bo i om sommeren, men en rædsel i de kolde isvintre, hvor vinden susede igennem det pejsfyrede uisolerede hus. Udover familien boede her "apotekerens "uægte søn", en "underjordisk" politibetjent, som de havde medbragt fra Falster, og som havde gjort den i forvejen spændende tur over Storebælt nervepirrende, fordi han havde sin tjenestepistol med.

Lili cyklede frem og tilbage til Granstuen og medbragte noget for Kolding nyt, nemlig massive gummiringe på cyklen. I Kolding bandt vi en takling rundt om dækket, når det var så slidt, at det ikke kunne holde slangen "indendørs". Og så passerede hun på vejen broen over banen lige før roklubberne. Her stod en uniformeret tysk dreng, 15-16 år, på vagt, som skulle se Ausweis. Han og hans kammerater havde mange af fruene i Strandhuse frygtelig ondt af. De boede alene i forsamlingshuset under opsyn af en ældgammel lærer, som lavede mad til dem på et feltkøkken på gårdspladsen. Og de måtte være meget bange, når de stod alene om natten med deres store geværer, og det knaldede omkring dem, når sabotørerne var på arbejde.

Nå, men det var Lili, og hvordan gik det så hende? Hun blev student i 47, klinikdame hos ørelæge Hvidt, sang med i de første KU-revuer på "Industrien" og Trocadero og blev så sygeplejeelev på Rigshospitalet. På en weekend tur hjem til Kolding traf hun en dansk sergent. At den historie er rigtig, ved jeg, for sergenten var mig, og hun forsvandt

Rektor Hakon Fogh med to af sine sidste Koldingstudenter Grethe Hanbro og Lili Hahn, 1947. Foto Fr. Averhoff.

ikke ud af mit liv. Vi holdt guldbrillup i sommer.

MIN BARNDOMS GADE

Vi boede Hollændervej 2 st. med indgang fra Dalbygade. Det er der ikke mere, og kvarteret er i det hele taget fuldstændig forandret. Over for lå "Bager Becker bager Byens bedste Brød". På det andet hjørne mod Møllevej var kiosken, som også solgte tobak, eller hvad man skulle kalde det. Her standsede mænd altid op, når der kom nye numre af "Cocktail" og "Sol og Sundhed", den tids eneste blade, hvor man kunne se begrænsede mængder af bar hud. Så var der Købmand Kjældgaard, og ved siden af ham ned af Hollændervej var en skomager og en cykelhandler, som havde en el-kompressor, som cykelpumpe til selvbetjening. Herfra lød ofte et vældigt knald, for dækkene var jo ikke så stærke, og ved siden af os i nr. 4 lå Damaskvæveriets udsalg, mens væveriet slyngede sig rundt om vor gård og havde vinduer ud mod

Dalbygade. Overfor disse vinduer lå Beirholms væverier, og oppe på hjørnet af Chr. Xs Gade var et tømrerværksted, som arbejdede for tyskerne. Men de store fabrikker, strømpefabrikkerne og Volkerts fabrikker lå i den anden ende af Hollændervej og ovenfor bakken på Dalbygade. Det var et livligt kvarter, specielt omkring det tidspunkt, hvor fabriksirenerne blæste. Hver fabrik havde sin lyd, men de lød nogenlunde samtidigt. Jeg tror, der arbejdede op mod 1000 mennesker, og alligevel var der stor arbejdsløshed.

I kælderen under os boede hr. og fru Hansen. Han var en overgang pedel og fejemand

Damaskvæveriet og til højre herfor Hollændervej 2, hvor familien Rasch boede.

på Damaskvæveriet, men blev så arbejdsløs en længere periode og fik omsider arbejde hos tyskerne, nede ved Ulvslyst ved Haderslev. En dag trådte han på en mine, blev indlagt på Kolding Sygehus og kom hjem totalt blind. Han sad herefter hver dag, hvis vejret tillod det, på en stol i gården, og når Folkebladet kom, satte Børge Juhl, én af drengene på 1. sal, sig på en stol og læste den for ham.

MED TYSK HJÆLP

Jeg var i den periode bydreng på Damaskvæveriet. Damaskvæveriet vævede under krigen mest groft denimklæde til arbejdstøj, blå og kaki af hørgarn fra Kolding Hørfabrik. Det passede bestemt ikke væverne og det øvrige personale, der var vant til de flotte duge. Men der blev da også solgt duge f.eks. en med et stort billede af Koldinghus på midten. En regnvejrsdag var jeg på banegården, og da væltede budcyklen, så alle pakkerne faldt ned i rendestenen. En tysk soldat sprang til og hjalp mig pakkerne op. Det var bestemt ikke noget, der passede mig. Det var "den kolde skulders" tid. Tyske soldater var ikke nogle, man talte med, og da slet ikke nogen, man fik hjælp af. Jeg kan i dag godt se, det var en bagatel, men episoden gjorde et meget stort indtryk på mig, og jeg var glad for, at ingen, jeg kendte, så det.

MED DANSK HJÆLP

I de sidste krigsår havde vi det dejlige nye bibliotek, det der netop nu flyttes. Men det var lidt anderledes den gang. Facaden ud mod Jernbanegade var en skotøjsforretning, A/S Marius Mogensen, og indgangen var mod

Fredericiagade, der hvor der nu er avislæsesal. En overgang blev det om dagen anvendt som skole. Tyskerne tog jo efterhånden næsten alle byens skoler. Men Staldgården med sit Gestapohovedkvarter lå lige ved siden af, og da Royal Air Force havde bombet de andre Gestapohovedkvarterer – Shell huset i København, Århus Universitet og Husmandsskolen i Odense – turde man ikke have børnene gående her, og man måtte finde et endnu mere uegnet sted. Mange af mine klassekammerater, der boede på landet, brugte dog læsesalen hver dag mellem skoletid og togtid, og jeg var der også ofte. En dag, jeg kom ud derfra, så jeg en mand på det modsatte fortovej gå "med lange skridt", og efter ham kom en flok mænd, blandt andet nogle tyske soldater. Manden satte i løb ned over rundkørslen, der dengang lå, hvor lyskurvene nu er, og så begyndte forfølgerne at skyde efter ham. Jeg løb efter og så ham løbe op over broen og ned ad en trappe lige efter broen, der førte ned til nogle skure, der lå der, hvor nu Pakhustorvet er. Han blev forfulgt af de skydende mænd. Jeg løb ned over Buen og så dem komme over Sdr. Havnegade. Der var et åbent område ned mod åen, hvor nu Skippergården ligger; her løb manden, mens forfølgerne stod på fortovet og skød til måls efter ham. Jeg så sættet, det gav i ham, da han blev ramt, men han løb videre ind i et skur ved åen. Da jeg kom derned, havde de slæbt ham henover en rist, hvor blodet kunne løbe fra. Nogen tid efter kom en ambulance og hentede ham.

Jeg fulgte skytterne bort derfra, og hørte gestapostikkeren Brinkmand, ham kendte hver dreng i byen, sige til tyskerne: "I skal jo ha' os danskere til at ramme". Jeg hørte sene-

re, at den forfulgte var "farmaceuten", Chr. Schmidt, som skulle afløse de netop arresterede sabotageledere "Per" og "Hugo". Gestapostikkerne, grisehandler Bollerup fra Jordrup og Riis nævnes også som deltagere i skyderiet. "Farmaceuten" kom på tysk lazaret i Vojens, hvorfra det lykkedes ham at flygte, men så blev han taget på Storebæltsfærgen. Det var dog så sent, at han kom fri ved Befrielsen, så han lever måske stadig. Det gør Brinkmand og Riis ikke, de blev henrettet efter krigen. Bollerup blev dødsdømt ved byretten, men slap senere med en lang fængselsstraf, da han ikke havde været med til tortur.

GENERALSTREJKE

Utrolig mange mennesker var frihedskæmpere i hvert fald i krigens sidste måned. Det var jeg og mine klassekammerater ikke. Vi var 15 år, da krigen sluttede. Men lidt har vi da lavet. En fredag eftermiddag, da vi gik hjem fra Stadion, hørte vi, at der var generalstrejke. Det syntes vi var en udmærket national manifestation, så vi gik lige hjem. Vi var åbenbart blevet savnet, for mandag blev vi kaldt op på rektors kontor. Vi stillede op på en række, og rektor, skældte ud. Vi vidste nu, at når rektor blev færdig, ville han med sin venstre hånds fingre fatte de korte ørehår over venstre fløjmands højre øre; han ville så prøve at løfte vedkommende i hårene og derefter tildele ham en lussing med sin højre hånd. Det gjaldt altså om ikke at være venstre fløjmand, og derfor listede vedkommende hele tiden bag rækken om på højre fløj, så da rektor var færdig med sin tale, stod vi et helt andet sted i kontoret.

Rektor, Hakon Fogh, regnedes i byen for en barsk fyr, men det var i munden. Alene det, at han kun slog én gang, viste, at han ikke var nogen voldsmand. Korporlig afstraffelse var jo bestemt et både tilladt og hyppigt anvendt pædagogisk hjælpemiddel den gang, og hver lærer havde sin metode.

TRANSPORTER

De sidste krigsmåneder var meget præget af transport, dels de, der ikke blev gennemført til planlagt tid på grund af sabotage, og det var både jernbanetransporter med soldater og skibstransporter med kvæg til tyskerne, dels de, der blev gennemført, koncentrationslejrfangers og såredes transport til Sverige. De gjorde et stort indtryk på os. Jeg vil nævne 2 transport, af hvilke den ene endda ikke foregik i Kolding, men hvis virkninger nok kunne følges også her.

Det var i pinsen 1945, da jeg var på ferie i Aabenraa. Jeg så en tysk krydser "Nürnberg" komme ind og lægge til. Det var et meget smukt skib, men jo tættere det kom, jo mere

Franske kvinder på vej til Sverige på Kolding Banegård.

blev vi klar over gruen. Det kom fra Østpreussen/de baltiske lande, og det var overfyldt med tyskere, der flygtede fra den røde hær, som havde så meget at hævne. Krydseren havde åbenbart været i kamp undervejs, for først kom de sårede, støttet eller båret ned ad landgangen. Nogle blev også hejst i land ved hjælp af krydserens kraner. De kom på lastbiler og i ambulancer, der holdt på kajen, og blev kørt væk. Så kom flygtningene, nogle soldater men mest kvinder og børn, og de holdt tilsyneladende sammen i familier. Blev man der længe nok, og det gjorde jeg, kom til sidst de døde, de lå tildækkede på store træplader, og her var kranerne også i brug.

Den anden transport foregik den 4. maj om morgenen, hvor en større tysk kolonne parkerede i Sydbanegade. De var anderledes end de gamle folkestormsfolk eller soldaterdrengene, vi ellers så på den tid. Rigtige soldater i den bedste alder. Og de var overmodige og galgenhumoristiske. "Vi skal ned og smide Montgomery ud", "vi er bevæbnede til tænderne", "hver mand et maskingevær eller en maskinpistol", "men ingen ammunition" lød det bagfra, og så grinede de alle højt. Deres ophold varede ikke ret længe. I den første radioavis fra England den 4. maj om aftenen hørte vi, at engelske fly havde angrebet en tysk kolonne nord for Aabenraa, og den var blevet totalt udslettet, blev der sagt.

BEFRIELSESDAGENE

Kapitulationsbudskabet hørte vi oppe ved Badmintonhallen, der lå ved Østerbrogade foran den nuværende handelsskole. Her boede nogle italienske flygtninge, som vi tit

besøgte, og vi hørte samtidigt rygter, at Montgomery havde overskredet grænsen og snart kunne ventes til Kolding. På Haderslevvej besteg vi med andre drenge en lastbil og begav os syngende og skrålende nationale sange sydpå. Vi blev standset af en tysk officer, der svingede med en lampe. Vi troede vor sidste time var kommet. "Vorsicht, es kommt eine Kolonne" sagde han, og så passerede vi i stilhed en række køretøjer på vej nordpå. Jeg tænkte, det må være resterne af den kolonne, vi så om morgenen.

Ved Brødremenighedens Hotel i Christiansfeld var forsamlet en del mennesker, som blev ligeså skuffede over at se, vi bare var glade drenge, som vi over at se, de ikke var engelske soldater. Vi kørte tilbage og kom hjem lidt over midnat til en mor, der havde været meget urolig over os, fordi hun havde hørt kraftig skydning oppe fra Domhuset.

5. maj tilbragte jeg foran Domhuset, hvor der skete en masse:

Vi så de fleste af vore spejderførere gå rundt med frihedskæmperarmbind. Der var bl. a. gruppeføreren Kaj Jacobsen, tropfører urmager Poul Nissen, gruppens sjove mand Eskild Wind, politibetjenten Harry Mortensen og damaskvæveren Bent G. Jensen. Der blev dannet grupper af 4-5 frihedskæmpere og en politibetjent, og de kørte ud og hentede landsforrædere. De var stærkt bevæbnede med maskinpistoler, håndgranater, karabiner og pistoler op til 11 mm. Med sådan én kan man stoppe en angribende elefant! Når de kom tilbage med "fangsten", udspandt der sig voldsomme scener, hvor års had fik udløsning. Noget uværdigt syntes jeg bagefter, men det var dog bedre end "de lange knives nat", man oplevede andre steder i Europa.

Scene fra Domhuset den 5. maj 1945, hvor modstandsfolkene mødtes.

Jeg tror nu ikke, man fangede nogen af de "store", som Kolding jo var rigt forsynet med. Både Staldgårdens Gestapofolk og "Peter-gruppens" Koldingafdeling overnattede 4.-5. maj på Staldgården. Senere blev de fleste arresteret i Danmark og Tyskland, men det var først flere dage efter befrielsen.

Lili havde en oplevelse på torvet, som gjorde indtryk. Her var jo samlet store jublende folkemængder, og pludselig så hun et syn, der forskrækkede hende. Fra Adelgade kom en gammel tysk soldat kørende på et hestekøretøj. Der var lynchstemning, indtil

en mand sagde: "Nå, nu ska' du hjem og lægge kartofler", og så brød alle ud i latter, også tyskeren, som formentlig ikke har forstået andet end tonen. Så åbnedes folkemassen for ham, og han kørte smilende og vindende igennem.

7. maj kom englænderne. Jeg mødte dem ude i Vonsild skov, hvor de gjorde holdt. Jeg, som havde bestemt mig for aldrig at ryge, fik her min første cigaret, som desværre ikke blev den sidste, og så invaderede vi Kolding siddende på kampvogne og andre krigskøretøjer. Nogle englændere fra "the Royal Dragoons" overnattede på Sønder Vang Skole, og jeg husker én af dem sagde: "Jeg har aldrig taget en tysker til fange, jeg skød dem alle". 9. maj var det "den Danske Brigade", der kom til Kolding. De samledes på torvet og marcherede til Haderslev. Vi fulgte dem på cykel. Hvad jeg specielt husker fra den tur er nogle lokale landmænd ved Vonsild skov, der stod og rodede i resterne af et stort bål. Det var danske pengesedler, som en flok tyske soldater på vej hjem havde brændt af. Hvad skulle de bruge dem til. Jeg så ikke, om der var brugelige tilbage.

DOMMER STRØBECH

En af de mærkeligste skæbner, jeg har hørt om, var Koldings kriminaldommer Emil Strøbech. Før befrielsen var han fange hos Gestapofolkene på Staldgården. Efter befrielsen blev han deres dommer. Nogle blev dømt til døden. Her synes at være et habilitetsproblem, så det klodser, men efter krigen gik "habiliteten" alene på, om man i sager mod modstandsfolk havde dømt efter dansk lovgivning. Kun de dommere, der ikke havde

Dommer og byleder Emil Strøbech fotograferet kort efter befrielsen.

dømt illegale under krigen, var egnede til at dømme krigsforbryderne, og sådan en dommer var Strøbech. Endnu mere mærkeligt blev det, at én af dem, der havde lavet loven, den kommunistiske jurist Carl Madsen, blev ekstraordinær statsadvokat, og da han skulle i gang med en af de "store sager", blev han taget for spirituskørsel. Han prøvede endnu engang at indføre nyt i retsopfattelsen ved at kalde det en "patologisk" rus, som selvfølgelig skulle være straffri; men den gik rigsadvokaten ikke med på, så han blev fyret. Så skrev han bøger, specielt om danske dommere, og Strøbech, som jo havde været byleder for modstandsbevægelsen i Kolding, blev nu udnævnt til agent for Gestapo!

Jeg fandt denne historie interessant og har undersøgt den, specielt i en doktorafhandling om politiet af Henrik Stevnsborg. I årene før krigen blev der oprettet en politiafdeling, der skulle tage sig af trusler mod statens sikkerhed, og det drejede sig både om trusler udefra, spionage og trusler indefra, specielle politiske partier som nazister og kommunister.

Som chef blev valgt en politiadvokat Strøbech, som havde indlagt sig fortjeneste ved at optrevle en tysk spionageorganisation og afsluttet sagen med fængsling og dom af flere tyskere. Strøbech skulle nu lære, hvordan man organiserer sådan en tjeneste, og der kom tre muligheder på tale: Helsinki, Scotland Yard i London og Gestapo i Berlin. Skønt Strøbech selv ville have foretrukket London, kom han efter rigspolitichefens bestemmelse til Berlin i 1939. Rigspolitichefen Thune Jacobsen, den senere justitsminister, nærrede jo en vis beundring for Tyskland. Og fra dette ophold, hvor gestapochefen i øvrigt var den senere i Danmark så kendte rigsbefuldmægtigede dr. Best, stammer Carl Madsens beskyldning om "gestapoagent-virksomhed".

Sikkerhedspolitiet fik en overordentlig uheldig start, væsentligst af to grunde. For det første: Da rigspolitichefen ønskede korpset placeret direkte under sig, kom det i strid med landets politimestre og måske især Københavns politidirektør. For det andet: Udover normale kriminalbetjente blev der i korpset ansat hemmelige meddelere, rekrutteret blandt borgere, men uden lokale politimestres vidende. Man var yderligere så "uheldig" som leder af dette meddelerkorps at få ansat en ikke-politmand, som viste sig også

at være ansat hos Gestapo. Det blev selvfølgelig en kæmpeskandale, som kostede justitsministeren, K. K. Steincke, taburetten, og Strøbech blev "forfremmet" til dommer i Kolding. De afdelinger, der fandtes rundt omkring, blev underlagt de lokale politimestre, og tiltaleforhold blev afgjort af en "statsadvokat for særlige anliggender".

Strøbech blev i 1945 byleder for modstandsbevægelsen i Kolding. Han blev arresteret og indsat på Staldgården, senere overført til Frøslevlejren, hvorfra han kom med en transport formentlig til en krigsret i København, men turen blev afbrudt i Padborg. Det var én af de sidste besættelsesdage, og han nåede altså ikke, som jeg i mange år troede, at blive dødsdømt.

Jeg har talt med flere mennesker, der omgikkes dommeren privat, og de klagede alle over, at de ikke skulle være sammen ret længe, før han indledte lange foredrag om Romerretten. Disse mennesker kan trøste sig med, at han formentlig har udsat sine frokostkammerater hos Gestapo i Berlin for de samme lidelser, idet de som afskedsgave gav ham en buste af Julius Cæsar. Den befinder sig i dag på Koldinghus.

MIN FAMILIE

For mig begyndte krigen den 1. september 1939. Min mor vækkede os meget tidligt og sagde, at der var krig. Hun var meget alvorlig. Hun havde hørt dagens tidligste radioavis, hvor Hitler var refereret: "Polske tropper har i morges skudt mod vore soldater. Fra kl. 5.45 har vi skudt igen". Mine forældre var sønderjyder, og hun har sandsynligvis mindedes 1. august 25 år tidligere, da 1. verdens-

krig brød ud. Den dag blev min far indkaldt, og 3 dage efter var han på vej mod Vestfronten. I november blev han såret i Nordfrankrig. Han undgik yderligere fronttjeneste ved at arbejde på et skibsværft i Pula. 2 af hans brødre og en svoger faldt i krigen.

Denne gang havde min mor 2 sønner i "soldateralderen", en gift datter og så os 10-årige tvillinger, og så levede sønderjyder jo i en stadig angst for, at Tyskland skulle kræve landsdelen tilbage. Sønderjylland vedblev at være dansk, og ingen af os brødre faldt i kri-

Min far, Lorenz Hansen Rasch, som tysk soldat. Foto fra 1910.

Commission International Schleswig (CIS) styrede afstemningen efter 1. verdenskrig. De rådede over en militærstyrke (i baggrunden franske soldater) og politi (i forgrunden). Min far Lorenz Hansen Rasch står yderst til højre. Foto fra 1919.

gen, og alligevel var vi en hel anden familie, da krigen sluttede.

Min far var i København. Det var han tit i den tid. Han var kriminalbetjent og var lige blevet overbetjent og leder af sikkerhedspolitiets afdeling i Kolding. Han var født 1888 i Sæd, som den gang var tysk. Hans far var husmand, men flyttede til Flensborg, hvor han fik arbejde på skibsværftet. Min far gik i tysk skole, der var ingen danske i Sæd sogn, og i Flensborg kom han i lære som nitter. Da

han var svend, aftjente han 1910/11 værnepligt ved "Kronprinsens 141. Infanteri Regiment" i nærheden af Berlin. Efter krigen kom min far ind ved et internationalt politi, som besættelsesstyrkerne, englænderne og franskmændene, oprettede i Slesvig, og ved Genforeningen søgte han til Dansk Politi, hvor han startede den dag, kongen red over grænsen, 10. juni 1920. Da var han ved Christiansfeldt-grænsen. Han fik tjeneste i Tønder, men flyttede et par år senere til

Københavns kriminalpoliti, og derfra over Ringkøbing til Kolding.

9. april oplevede jeg, som de fleste, ved at høre og derefter se lavtflyvende tyske bombemaskiner, der kastede deres last af "Op-rop". Min far var heller ikke hjemme den dag, men indlagt på sygehuset til operation for et mavesår. Vi prøvede at besøge ham i besøgstiden, men blev afvist. Jeg har siden hørt, at han havde travlt med at give anvisninger til rydning af sit kontor på Domhuset for alt det materiale, der fandtes over engelske og franske spioner. Det måtte ikke falde i tyskernes hænder.

Han blev opereret og kom siden på 3 måneders rekreation hos min moster i Sdr. Sejerslev ved Højer, og der kom vi til at gå i skole. Aldrig har jeg lært så mange nationalsange som i den skole. Vi badede i et saltvandsbassin ved Emmerlev Klev. Her kom også unge fra det tyske "mindretal" i Højer. De var anderledes klædt. Drengene i læderbukser med brede seler, pigerne i dirndl og med lange fletninger, og deres strandtøj var sorte bukser og hvide bluser. Vi holdt os hver for sig og talte aldrig sammen. Den dag, Paris faldt, var de glade, og vi hadede dem.

EN DANSKSINDET OG EN TYSKSINDET SØNDERJYDE "SAMARBEJDER"

Men vi kom tilbage til en ny skole, Mellem-skolen, og min far til en ny chef, politimesteren og nye opgaver. Han skulle tage sig af de sager, hvor danske og tyske stødte sammen, og jeg tror, han var velegnet til det. Han talte jo tysk ligeså godt som dansk, han kendte tysk mentalitet, havde selv været tysk frontsoldat, og ingen var i tvivl om, på

hvilken side han stod, det blev respekteret også af tyskerne. Den tyske kommandant i Kolding, Oberleutnant senere Hauptmann Mahler var også sønderjyde fra Øster Højst men af en hjemmetysk familie. Jeg har indtrykket af, de havde regelmæssige møder, måske en gang om ugen, og så havde min far samlet sager sammen om tyske overgreb, så han havde noget at forhandle om. Han talte meget med min mor om det ved spisebordet. Vi måtte selvfølgelig intet referere, og var derfor heller ikke særlig opmærksomme. Var det meget hemmelige ting, talte de tysk.

Jeg husker ikke mange konkrete sager, men kan dog fra "Kolding under Besættelsen" give et referat af, hvad det kunne handle om. Det er en redaktionssekretær J. Ragne, der skriver:

Tyskerne forlangte mig arresteret for "Angreb på den tyske Værnemagt og det tyske Folk". Grundlaget var en Tale, jeg havde holdt mod de danske Nazister om deres Sømmespil med Tyskerne og deres indbyrdes Splidagtighed og deres gensidige Tyverier, Vold og Brandstiftelser. Jeg betonedede, at "sådan en Flok nazistiske Abekatte får ikke Magten udleveret i Danmark. Vi er danske, og vi bliver aldrig tyske. Vi er Demokrater, og vi bliver aldrig Nazister". Denne Tale leverede jeg det danske Sikkerhedspoliti i Manuskript og understregede, at jeg ikke vilde modtage nogen Advarsel, men hævdede min Ret til som dansk Mand at holde denne eller en lignende Tale, hvor jeg fandt Lejligheden passende dertil. Tyskerne havde også leveret Politiet et "Referat" af talen, men Kriminalassistent Rasch påviste, at Referatet var falskt, forfattet i Forvejen af Fötz (tysk pressesekretær) og Mahler og underskrevet af en Stikker, der var beordret dertil. Da man nåede så vidt, ville Tyskerne have Sagen

standset, men Politiet lod Sagen gå til Rigsadvokaten, der afviste Tyskernes Klage. Dette var, før Tyskerne selv tog "Rets"plejen i Deres Hånd.

En anden gang var det far selv, der var kommet i klemme. Han var formand for "Foreningen af dansksindede sønderjyske krigsdeltagere 1914-18", og han må ved en lejlighed have udtalt sig meget nedsættende om tyskerne. Et af medlemmerne, der åbenbart ikke var dansksindet, var gået til Mahler med den, og det blev til en meget alvorlig diskussion, som ærgrede min far meget. Han havde mistanke til mange, men specielt til en grisehandler Bollerup fra Jordrup. Bollerup blev, som før nævnt, senere Gestapostikker på Staldgården.

Omvendt kom Mahler engang i klemme. En typograf var med sine specielle arbejdstider plaget af, at Værnemagten holdt fester hos en dame i lejligheden nedenunder. Da han gik ned for at bede om ro, kom Mahler selv til døren og sagde, at han var dennes bys kommandant osv osv. Det anmeldte typografen til min far, som lod sagen gå til statsadvokaten, og det var jo nok meget ubehageligt for Mahler.

Også jeg kom engang op at køre. Mens jeg var i stuen, kom der på telefonen en anmeldelse på en dreng, der havde kaldt hans datter (lad os kalde hende Ursula) for en "tyskertøs". Det var en tvilling, der boede nede på hjørnet af Hollændervej og Dalbygade (den skulle serveres rigtigt), og han hed Villy. Jamen det er jo min søn, hørte jeg far sige, og så fik jeg ellers en ordentlig tur. Om Ursulas far også har talt med Mahler, ved jeg ikke. Det kan have været ubehageligt for far.

Jeg har truffet Mahler engang på min fars kontor på Domhuset. Han var i civil og talte

sønderjysk. To ting husker jeg, der undrede mig: Tonen mellem min far og tyskeren var afslappet og venlig. Det havde jeg ikke troet, efter den måde far altid omtalte Mahler hjemme ved spisebordet. Min far pralede den dag som altid af sine tvillinger. Den anden ting var, hvor lille og spinkel min far var ved siden af den store tysker. Jeg vidste jo ikke, at far var langt henne i den kræftsygdom, der nogle måneder senere førte til hans død.

Dette "samarbejde" stod på i 3 år, og jeg tror, det vakte opmærksomhed, for også andre politikredse opdagede min fars forhandlingsevner og tilkaldte ham, når der var "vrøvl med tyskerne".

ATTENTATET PÅ HØJSKOLEHJEMMET

Opgaverne, de beskæftigede sig med, blev selvfølgelig andre. Der var ikke meget sabotagevirksomhed i Kolding, men der var for første gang i Danmark et direkte attentat mod den tyske værnemagt, nemlig mod tyske telegrafistpiger på Højskolehjemmet, og da der netop var kommet en ny general til Danmark, von Hanneken, for at skærpe kursen mod danskerne, efter kongens fornærmelse af føreren, han havde blot skrevet "besten Dank" for en fødselsdagshilsen, blev det taget meget alvorligt fra tyskernes side med udgangsforbud og undtagelsestilstand. Min far havde været udenbys, men blev straks ved ankomsten til Kolding indsat som leder af efterforskningen, og startede på "Industrien", der lå lige over for Højskolehjemmet, hvor der den aften var en jubilæumsfest i en fagforening. Da tyskerne havde erklæret udgangsforbud, blev der rigelig tid til at afhøre alle deltagere. Næste dag kom et større

antal kriminalbetjente fra København for at assistere.

Selvom man stødte på meget "illegalt", fik man ikke fat i gerningsmændene og ønskede det vel heller ikke. En ung mand, Gustav Lumbye, blev fængslet. Han havde vistnok været i besiddelse af våben og havde eksperimenteret med sprængstoffer. En dag hentede tyskerne ham simpelthen i den danske afdeling af Koldings Arresthus og førte ham over i den tyske, og den aften blev der talt med meget store bogstaver ved vort spisebord. Det var jo netop det, det hele var gået ud på at hindre. Lumbye kom for en tysk krigsret, og jeg mener, min far var indkaldt som vidne. Det danske sikkerhedspolitis materiale viste i hvert fald, at Lumbye ikke kunne være attentatmanden. Han fik derfor "kun en fængselsstraf", som skulle udstås i Tyskland! Hitler havde kort før indskærpet, at der overfor angreb på den tyske værnemagt kun fandtes en straf, døden.

SAMARBEJDSPERIODENS SIDSTE MÅNEDER

Rigsdagsvalget den 25. februar 1943 husker jeg som en national festdag med flaget hejst overalt i Kolding og med uniformeret politi på alle valgsteder! Der måtte ikke holdes valgkamp forud, men Erik og jeg havde fået brevkort med til uddeling i skolen med et meget rødt/hvidt billede af Holger Danske. Det var partiet Dansk Samling, der stod bag. Skolens inspektør opdagede det, og vi fik en ydmygende omgang skældud i hele klassens påhør. Min far har formentlig stemt "Dansk Samling", et nationalt og absolut tysk fjendtligt parti, som kun fik 3 mandater, nøjagtigt

Kriminalassistent L.H. Rasch fotograferet i 1942.

det samme antal som nazisterne. Kommunisterne var et forbudt parti, men de opfordrede til ikke at stemme. Der blev en enorm valgdeltagelse, så valget blev en meget stor succes for samarbejdspartierne socialdemokrater, venstre, konservative, retsforbundet og de radikale. Det har senere undret mig, at min far, som, selv om nogen praktiserede samarbejdet, stemte imod, og det har også undret mig, at samarbejdspartierne, trods den socialdemokratiske statsminister Holger Buhls kraftige tale mod sabotage – han opfordrede faktisk til at stikke sabotører – fik så stor en opbakning.

Så sent som 15. maj udtalte landets nationale symbol nr. 1, kongen, at sabotagen var

“forkastelige handlinger af ansvarsløse personer”. Så det var et enormt holdningsmæssigt omslag, der skete på de 3 måneder fra slutningen af maj 43 og til slutningen af august 43.

I Kolding var der i den periode ingen væsentlige sabotagehandlinger, bortset fra attentatet, men der var en del illegal bladvirksomhed, der var styret af kommunisterne ligesom attentatet.

Min far var stærkt imod sabotage og endnu mere imod “faldskærmsfolket”; det var agenter, som fra England, via SOE, Special Operations Executives, blev kastet ned for at etablere modstandsbevægelse i Danmark. Organisationen arbejdede i alle besatte lande. Jeg undrede mig i mange år over min fars indstilling, men da jeg studerede besættelsestidens historie, begyndte jeg at forstå.

PRINSERNE

Der kom, jeg ved ikke hvor ofte, en “fin” mand hos os. Han var meget velklædt og en gang havde han en æske chokolade med til min mor. Det var usædvanligt i vort miljø. Efter krigen fortalte min mor mig, at det var en kaptajn Gyth. Og det forklarer meget. Kaptajn Gyth var fra Generalstabens Efterretningstjeneste. Sammen med nogle officerskolleger udgjorde han en gruppe, kaldet “prinserne” eller “ligaen”, som i besættelsestidens første 3 år spillede samme rolle som Frihedsrådet i de sidste 1½ år. Militært set nok med større succes, idet det var efterretningsevne og effektivitet, Montgomery henviste til, da han omtalte den danske modstandsbevægelse som “second to none”.

Gyth startede sit modstandsarbejde 4 dage efter besættelsen, hvor det engelske diplo-

mat tog passerede Fredericia på vej over Holland til England. Det lykkedes ham her at indsmugle en oversigt over, hvilke tyske enheder, der havde deltaget i besættelsen. I løbet af de næste måneder fik Prinserne etableret en meget effektiv efterretningskontakt over Stockholm til SOE. Ved siden af tog de initiativ til og arbejdede med at etablere en “hemmelig hær”, en såkaldt P-styrke, som skulle træde i funktion på “dagen”, dvs. befrielsesdagen. Hæren skulle rekrutteres blandt hærens officerer, og de sidste årgange af værnepligtige. P står for pålidelig, og hermed mente man, at nazister og kommunister ikke måtte være med, fordi de ikke ville et demokratisk samfund. Sprogbrugen fascister-antifascister blev vist kun anvendt af kommunister.

Prinserne var i de første krigsår den eneste organiserede modstandsorganisation, men en forudsætning for deres arbejde var, at der var arbejdsro. De var imod Christmas Møllers uroskabende taler fra London, det var SOE i øvrigt også, og de var meget imod sabotage og faldskærmsfolk fra England, hvis opgave jo netop var at gøde jorden for sabotage. “En krig vindes på slagmarker”, var disse militærfolks opfattelse. Sabotage kunne kompromittere deres arbejde og provokere tyskerne til afvæbning af hæren og politiet samt til at introducere Gestapo, som jo havde sine specielle metoder til oprulning af modstandsarbejde. Hæren og ordenspolitiet var en væsentlig del af deres P-styrke og sikkerhedspolitiet en væsentlig leverandør af efterretningsoplysninger,

Hos min mor fik jeg efter krigen fortalt et eksempel på min fars samarbejde med Gyth: En mand, som skulle til England som tysk

spion, havde fejret sin afsked fra Danmark med en værtshustur i Vejle, hvor han havde pralet af sit fremtidige arbejde, og turen var endt i detentionen. Her blev han afhentet næste morgen af min far, som kørte ham til Kolding, hvor han afhørte ham i vor spise-stue, mens Gyth sad i dagligstuen bag portierne og gjorde notater.

FALDSKÆRMSAGENTERNE OG SIKKERHEDSPOLITIET

De første faldskærmsagenter kom til Danmark ved årsskiftet 1941/42. Det var unge mænd, som sikkert har været indstillet på at yde en livsfarlig og modig patriotisk indsats, men de var så utroligt dårligt uddannet og forberedt på opgaven, at de netop blev den sikkerhedsmæssige risiko, som Prinserne havde frygtet. Flere blev dræbt, nogle taget af tyskerne, en enkelt likvideret af sine egne, og det endte med, at de 3 sidste blev kaldt hjem, for ikke at lave flere ulykker. De kludrede i det ved afrejsen over Øresund, så de blev taget og endte i kz-lejr. SOE's danske chef måtte sende en stor undskyldning: "Jeg kan glimrende forstå, at gode folk helst undgår at have noget med os at gøre, når de drenge, vi sender, bærer sig så tåbeligt ad". I 1943 kom nye og langt mere modne folk, og deres arbejde blev meget bedre. Også i kraft af, at danskere da var mere positive overfor sabotage.

Den mest kendte af de ulykker, der ramte agenterne var, at en af lederne, den sikkert meget ansvarsbevidste Rottbøll, "blev dræbt af det danske sikkerhedspoliti". Denne formulering har nok, i forbindelse med den grundlovstridige arrestation af kommunisterne gjort

dette politikorps til noget af samarbejdsperiodens "sorteste". Alt, hvad der skete under krigen, var sort eller hvidt. Hvad skete der med faldskærmschefen? Sagen er relativt godt belyst, fordi politibetjentene har været tiltalt for flere retsinstanser efter krigen, men er blevet frikendt. Rottbølls telegrafist blev lokaliseret af den tyske Sicherheits Dienst (SD), fordi han sendte flere gange fra samme adresse. SD alarmerede, som aftalen var, det danske sikkerhedspoliti, som så skulle foretage anholdelse. Herved håbede man fra dansk side at kunne bevare retsforfølgelsen på danske hænder. Telegrafisten satte sig til modværge og skød og dræbte en dansk politibetjent. Herefter slugte han en giftampul. Sagen var ekstra tragisk derved, at betjenten var med i Prinseorganisationen. Der blev nu indgået den aftale mellem Rottbøll og det danske sikkerhedspolitis kontaktperson til faldskærmsfolkene, at danske ikke måtte skyde på danske. En uge efter blev Rottbøll lokaliseret af SD, og igen blev en gruppe fra sikkerhedspolitiets sendt ud for at anholde ham. Han var ikke til stede, og politiet gav besked om, at de ville komme igen næste dag. Da de kom, var Rottbøll der, han skjulte en pistol på ryggen. Da kriminalassistenten ville tage pistolen, gik et skud af (vådeskud?) og ramte politimandens bæltespænde. Det udløste en skudveksling, hvor de 2 kriminalbetjente affyrede 12 skud mod Rottbøll, mens Rottbøll nåede at affyre endnu 2 skud. Det hele varede få sekunder. Rottbøll blev dræbt, ingen af betjentene blev ramt. Da betjentene kom hjem på politigården, sagde kriminalkommissæren til kontaktpersonen: "Sig så én gang til, at de ikke skyder på os"!

MIN FARS DØD OG AUGUSTOPRØRET

Månederne april/maj/juni 1943 erindrer jeg som meget utrygge. Der var smuttet udtalelser igennem fra min far ved spisebordet som "tyskerne vil fyre det danske (sikkerheds)-politi", "hvad skulle vi så leve af?", "jeg kan blive indsat i Vestre Fængsels tyske afdeling", og værst var næsten, at han af og til tog pistol med i et skulderhylster, når han gik på arbejde. Var det falskærmsagenterne, han var bange for at møde?

Han sov næsten aldrig, gik op og ned ad stuegulvet for smerter om natten; men at også sygdom kunne være farligt, faldt os egentlig ikke ind. Dengang.

Dagen efter sin 55 års fødselsdag, den 18. juni, blev han indlagt. Vi besøgte ham nogle gange, før vi tog på ferie. Han lå på medicinsk afdeling og var meget oprømt over, at nogle unge læger havde kaldt ham "håndlanger for tyskerne". Vi tog på ferie, men blev kaldt hjem i slutningen af juli. Man havde "åbnet ham" og fundet ud af, der ikke var noget at gøre. Vi skiftedes til at sidde hos ham, og jeg husker specielt hans sidste søndag, 8. august 43, da min bror Søren kom på besøg. Søren var på det tidspunkt i Odense, hvor han var revisor og uddannede sig til "statsautoriseret". Han fortalte om de voldsomme uroligheder, der var brudt ud i Odense, og far omtalte, hvad der var sket i Esbjerg: Det var jo de 2 byer, hvor Augustoprøret startede. Far var velorienteret, for han havde dagen før haft sygebesøg af statsadvokaten, og så kom den nyhed, han havde glædet sig til at fortælle Søren: Gustav Lumby var stukket af fra den tyske arrest ugen før. Fars store traume, manden han havde arresteret, og

Tysk patrulje i Adelgade under undtagelsestilstanden i august 1943. Foto Kaj Båggøe.

tyskerne bare havde hentet i arresten, var undsluppet – og så morede han sig og tårene løb ham af øjnene. Dagen efter mistede far bevidstheden, og fredag døde han.

Medierne giver en "dokumentation" for, hvordan han blev opfattet den gang. Folkebladet havde hans død som eneste punkt på løbesedlen. Radioavisen havde en kort bemærkning. De lokale blade havde 2-spaltede nekrologer. I Jydske Tidende stod bl. a.: "Efter besættelsen fik Rasch Lejlighed til at vise sine fremragende Forhandlingsevner, idet han i en lang Række Sager måtte stå som Mellemlid mellem det danske Politi og den tyske Besættelsesmagt. Hans indgående Kendskab til begge Landes Forhold i Forbindelse med en sproglig Færdighed gjorde ham velegnet til at beklæde den ansvarsfulde Post, og fra alle Sider udtaler man da også fuld Anerkendelse for det enorme Arbejde, han som en god dansk Mand nåede at udføre, indtil Sygdom tvang ham til at holde sig i Ro". Folkebladet havde et næsten enslydende indlæg.

På begravelsesdagen var flag på halvt overalt i byen, og Søndre Kapel var fyldt med blomsterkranse, af hvilke mange var signerede. Der var både fra hans overordnede, Rigspolitichefen, Statsadvokaten, Politimestre i Kolding, Fredericia, Vejle og Esbjerg, Kriminaldommeren i Kolding, der var fra kolleger, kriminal- og sikkerhedspolitiefdelinger i Kolding, Vejle, Fredericia, Haderslev, Esbjerg, Ringkøbing, Aalborg og København samt fra politiforeninger i Kolding, Tønder, sønderjysk politi og Landpolitiet og naturligvis Dansk Kriminalpolitiforening, som også var repræsenteret med en fane ligesom Kolding Politiforening og Forsvarsbrødrene. Ved båren stod 6 uniformerede Kolding-betjente, og i følget sås 4 politimestre i galla med sabel og trekantue.

Der var mange smukke mindeord. Provst Roesen: han udfyldte sin ansvarsfulde post, så han fik påskønnelse for det, og vi vil ønske for hans sønner, at de må følge i deres fars fodspor, som gode trofaste danske mænd. Politimester Thalbitzer: Vi vil mindes ham med højagtelse og ære, og vi kunde have undt ham at opleve den dag, da forholdene herhjemme atter er bragt i lave. Lederen af kriminalpolitiet i Kolding, Maintz: Du var sønderjyde i ordets bedste danske betydning. Du bar i dig troen på retfærdighedens sejr, og du var en god kollega, en god dansk mand og politimand.

Når jeg nævner dette, er det for at belyse, hvordan man så på samarbejdsperioden den gang, den 18. august 1943. 11 dage senere blev det et tabuemne, et sort kapitel i Danmarks-historien. Efter den 29. august 1943 blev Danmarks helte skabt. I dag 60 år senere synes mere nuancerede opfattelser at dukke op.

EN NY TID

I dagene efter begravelsen bredte Augustop-røret sig til Kolding. Om dagen med slagsmål mellem stenkastende drenge og tyske soldater med bajonetter og med rudeknusninger af tyskvenliges butikker. Om natten: Mahler gav udgangsforbud til tyske soldater fra kl. 21, der fortsattes med bål i gaderne og kanonslag ind i hoteller, hvor tyske soldater boede. Én af de ting, der blev antændt, var vor næsten nabo, Ursulas fars tømrværksted. Jeg var naturligvis oppe at kigge og så unge mennesker, der stak dolke i brandvæsenets slanger.

Politikommisær Kleberg udtalte i et interview i Folkebladet, at han "ikke troede, Koldingensere ville opføre sig sådan", og så blandede dansk politi sig med knipler i slagsmålene. Den 28. august henrettede tyskerne for første gang en dansker, og dagen efter trådte regeringen tilbage, fordi den havde fået nok og ikke ville indføre dødsstraf. Hæren blev afvæbnet og interneret af tyskerne, og flådens skibe blev sænket af sin egen besætning. Det danske Sikkerhedspoliti stoppede sabotageefterforskning, og den 14. september kom Gestapo til Danmark og i oktober til Kolding.

MIN BROR SØREN

Min bror Søren var efter min fars død mest bekymret for, hvad der skulle blive af min tvillingbror og mig. Han opgav arbejde og studier i Odense, hævdede sin forlovelse og flyttede til Kolding, hvor han blev ansat på et revisionskontor. Han genoptog medlemskab af Sct. Georgs Gilde og Kolding Roklub

Min bror Søren. Foto fra 1943.

og gjorde så virkelig noget ud af at hjælpe os. Vi fik det år større julegaver end nogensinde før, ski og skistøvler, og jeg husker den kolde isvinter i 43/44, hvor der omkring nytår var fuldmåne, så vi kunne blive på skibakkerne ved cykelbanerne, hvor nu handelsskolen ligger, til langt over midnat. Søren lavede det år Sct. Georg Gildets traditionelle nytårspejderløb, han skaffede mig lønnet arbejde på revisionskontoret i påsken, han blev bestyrelsesmedlem i rokklubben og var her med til at oprette en ungdomsrokklub. Vi havde mange dejlige ture til Løverodde i en to-årrers innrigger med styrmand den sommer. Han sørgede for, at jeg kom i gymnasiet, og han hjalp en klassekammerat og mig med at skrive en stil om "Miljøet i Holbergs Barselsstuen", som blev præmieret som årets bedste.

Men han havde det ikke godt med sin mave. I november blev han indlagt på sygehuset og opereret. Der stødte bughindebetændelse til, man havde ikke penicillin den gang: Han døde den 19. november 44, 24 år gammel.

Vi var alle samlede på sygestuen. Han var klar til det sidste, var optaget af religiøse spørgsmål, citerede Kierkegaard, talte denne søndag eftermiddag bedeslagene fra Kristkirken og bad så sygeplejersken tage ilten bort. Kort efter lukkede hun hans øjne.

Sørens begravelse blev også "stor". Her var det gildebrødre i kjole og hvidt og med skærf, der bar kisten. Dagen efter foranstaltede en gruppe gildebrødre en indsamling til min mor. Der blev dannet en fond "broderfonden", som senere har bredt sig til alle landets gilder, og som stadig eksisterer. Den yder begravelseshjælp.

Nogle dage efter tømte jeg hans garderober i rokklubben. Der lå et bundt illegale blade, han ikke havde nået at omdele. Det har siden givet mig nogle overvejelser. Søren stod på den ene side med ønsket om at gøre noget for sine brødre. På den anden side over for tidens og omgivelsernes pres: "at være med". Han kendte prisen for det sidste: Fra rokklubben: Harald, der var med på Østfronten. Viggo, politibetjenten, der måske fandtes et eller andet sted i Tyskland. Ingen vidste hvor og hvordan. Det var Hitlers metode. Fra Sct. Georgs Gildet: Gustav Lumbye, som måtte findes ét eller andet sted i Danmark, Sverige eller England og Jørgen Kelstrup, Viggos fætter, der måtte findes ét eller andet sted i Tyskland. Viggo og Haralds skæbne er tidligere nævnt her. Gustav Lumbye kom i den Danske Brigade i Sverige, men blev kort efter befrielsen dræbt ved en vådeskudsulyk-

ke i Viborg. Jørgen Kelstrup, der havde været med i bladvirksomheden døde 4 dage efter Søren's begravelse i kz-lejr Neuengamme uden gildebrødre hos sig. Måske har der været kommunisten Alfred Kristensen – ham, der styrede optøjerne op til den 29. august i Kolding. Han døde også i Neuengamme 2 dage efter Jørgen Kelstrup. Det har været et meget usundt miljø for en mand med en mave, der var disponeret for mavesår. Men det var da heller ikke en problemstilling, der var fremmed for andre unge mænd med familiemæssigt ansvar.

EFTER BEFRIELSEN

Jeg vil springe frem til en måned efter befrielsen, da døde min svigerindes far i København. Min bror og svigerinde kom med toget nordfra og afleverede undervejs deres 7 måneder gamle baby, Hans, til min mor. Han blev syg en nat, kunne ikke få luft, min mor tog ham over i sengen og tilkaldte om morgenen vores læge. Hans blev straks indlagt og fik en slange indopereret til luftrøret. Han døde om eftermiddagen, efter at hans forældre var kommet til Kolding. Han var i toget blevet smittet af en meget farlig difteribakterie. Næste morgen bad min mor mig kigge sig i halsen, og der var de typiske belægninger. Jeg bad hende omgående ringe til lægen, og da jeg om formiddagen kom hjem fra skole, jeg må jo have været urolig, så jeg på afstand ambulancen holde ved vores dør. Mor blev indlagt.

For 3. gang på mindre end 2 år havde vi begravelse fra Søndre Kapel. Denne gang var det lille Hans og en meget lille begravelse. Mine 2 brødre, min svoger og jeg bar kisten,

og følget var min svigerinde og min søster. Min mor var jo på sygehuset, og vi havde lært, at sygdom er noget, man kan dø af, så vi var bekymrede.

Heldigvis kom hun hurtigt over krisen, og vi tog til Ballum i Sønderjylland på sommerferie. Her var jeg uheldig under høstarbejde at få en fork ind i knæet. Det blev hurtigt meget smertefuldt, og vi tilkaldte en læge. Det blev en læge fra Den Danske Brigade, som kom på motorcykel fra Højer. Han sagde, knæet ville blive stift, hvis ikke jeg blev opereret inden 6 timer, så jeg fik en morfinindsprøjtning og kom bag på motorcyklen til Højer. Så skiftede vi over til en personbil og kørte til Daler, hvor han skulle til befrielsesfest i et hus. De var meget søde og bød mig på jordbær, men jeg tænkte jo på de 6 timer. Omsider kom ambulancen fra Tønder, og præcis på klokkeslæt var jeg på operationsbordet.

Jeg blev indlagt på en 10-sengs stue, som dagen efter blev ryddet for de 9 andre. I stedet kom 9 tyske soldater, d.v.s. det var soldater fra andre lande, der var tvunget ind i den tyske hær. De blev flyttet fra det tyske lazaret, hvor man lå på halmmadrasser, til Tønder Sygehus' komfortable senge. En engelsk sergent kom og afhørte dem, og så blev én af dem, i øvrigt den mest syge, kørt tilbage. Det var en 19-årig jugoslav, som havde været politisoldat, og det mente man var frivilligt. Han kom i øvrigt tilbage dagen efter, endnu mere syg. Han havde et skudsår i låret, som der var gået betændelse i. Han havde fået besked på at ligge ganske stille for at undgå amputation, og da såret var så højt oppe, at man kunne risikere at skulle tage benet oppe i hoften, så han ikke kunne få et kunstigt

ben, var det en alvorlig sag. Han lå meget stille. Også de andre var hårdt sårede. Flere havde fået benet amputeret, en polak havde et dybt sår i brystet, og en 18-årig tjekke havde fået kønsorganerne sprængt væk af en granat. Han blev hjemsendt, mens jeg lå der. Han glædede sig meget til at komme hjem til sin mor og vise den flotte tyske uniform, hvor han havde fået en Gefreitervinkel på, fordi han havde været såret. Nå, jeg slap for det stive knæ og kom hjem til Kolding.

Vi fik lov til at få indkvarteret en engelsk soldat for at øve os i sproget. Den første var en sergent fra The Royal Engineers. Han havde gjort turen med fra Afrika, og hans opgave havde været at demontere forsagere, tidsindstillede bomber og booby-traps. Det er sprængladninger, man efterlod på f. eks. lig og på "træk og slip snore" på toiletter. En dag havde han taget tidsindstillingsuret til en tysk bombe med hjem. Englænderne brugte syrepatroner. Han skilte det ad, mens vi kiggede på og hørte uret tikke. Han sagde, han aldrig havde hørt uret gå i stå, men det havde hans løjtnant. Det passer nok ikke, for jeg tror ikke, man hører det i den situation. Vi fik uret, men det er desværre bortkommet.

Den næste, vi fik som logerende, var en petty officer fra The Royal Navy. Englænderne havde jo en ferielejr på Lykkegårdsvej, der hvor der nu er Kolding Miniby, og til denne hørte en større fjorddamper "Förde", som havde tysk kaptajn; men der skulle være en englænder med, og det var ham. Han var en lille meget charmerende fyr, som næsten alle Koldings piger var vilde efter. Og da han rejste, var de ting, der for os havde direkte tilknytning til krigen og Kolding, overstået.

Jeg kom senere, da jeg læste til ingeniør, til at tilbringe 4 måneder i et sønderbombet Ruhrdistrikt, og det var jo en ganske anden sag.

Men nu 60 år efter kan vi næsten tillade os at glæde os over, at den grimme del af besættelsen kun varede 20 af de 61 måneder, at vi ikke blev sønderbombede og næsten allermest, at vi ikke blev et østland.

KILDER:

Knud J. V. Jespersen: Med hjælp fra England, 1998-2000.

Hans Kirchhoff: Samarbejde og modstand under besættelsen, 2004.

Aage Trommer: Modstandsarbejde i nærby-lede, 1973.

Aage Staffe: Besættelsestidens efterveer, 2004.

Henrik Stevnsborg: Politiet 1938-47, 1992.

Jørgen Hæstrup: Kontakt med England, 1959.

Frank Bøgh: Peter-Gruppen, 2004.

Agner Marinus Døssing: Kolding Politi i historisk lys og skygge, 1995.

Kolding kæmper. Redigeret af Erik Voss, 1993.

Besat & Befriet. Redigeret af Tove Jørgensen og Birgitte Dedenroth-Schou, 1995.

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943, 1979.

Henrik Lundtofte: Gestapo, 2003.

Frank Bøgh og Palle Bruus Jensen: Da politiet blev taget, 2004.

Hans Kirchhoff: Kamp eller tilpasning, 1987.

Hans Chr. Bjerg: Ligaen, 1985.

Gads Leksikon, Dansk Besættelsestid 1940-1945, 2002.

www.befrielsen1945.dk

www.befrielsen.dk

www.historien.dk